

מבוא

מקורן של המילים תיאוריה וארכיטקטורה ביוון העתיקה. הכוונה בתיאוריה (Theoria) למראה עיניים, כלומר תבונה הנרכשת בדרך ההתבוננות, בניגוד לעשייה (Praxis). המונח ארכיטקטורה מורכב משתי מילים 'ארכוס' (Arkhos) שפרושו ביוונית אב, שליט, עליון, ראשון וקדום. המילה השניה יסודה במונח טקטון (Tekton) שמשמעותה נגר ובניה – אולי רמז לכך שהבניה ביוון וכמה מעמי אירופה והמזרח הרחוק, תחילתה בקורות עץ לעומת הטיט בנהריים ומצרים או האבן באזורים אחרים, שאין בהם עצים או טין, המתאימים לבניה. מבחינה זו ארזי הלבנון באזורינו, למשל, הם היוצאי דופן. מכל מקום מהאמור עולה, כי ארכיטקטורה אינה כל בניה אלא בנית-על, כלומר בניה שיש בה מרכיב אב, עליון או שהוא, בהשאלה, מעבר לשגרת העשייה. אי לכך סביר להניח, שגם התיאוריה בארכיטקטורה תתייחס לאותו מרכיב מיוחד – מרכיב שניתן לקלוט אותו על ידי הראיה או חושים פנימיים אחרים ולכן חמקמק, אבל גם מסקרן.

כל תיאוריה יש בה שני חלקים: האחד, עובדות, לכאורה, מוצקות והשני, המסקנות הבנויות עליהן. מכאן שכל תיאוריה היא בבחינת השערה המתבטלת על ידי גילוי עובדות חדשות או פרשנות שונה של אלו המוכרות – פרשנות המגלה סתירות שהיו סמויות או שהתעלמו מהן ואשר אי אפשר עוד לישבן. כך לפחות בתחומי המדע. אבל בכל תחום חברתי, מפילוסופיה עבור דרך כלכלה ועד לאמנות, התיאוריות אמנם מתחלפות, אבל אינן מתבטלות מכיוון שמלכתחילה אין הן מבוססות על עובדות אלא על תחושות. כל עוד קיימת התגובה הרצויה, אפילו אצל מתי מעט, התיאוריה תישאר בגדר אפשרות. לעתים תתכנה, בו זמנית, כמה תיאוריות שונות ואפילו סותרות על אותו נושא. מכאן שרוב התיאוריות באמנות כולל כמובן אדריכלות הן עדיין בתוקף.

לא רק התיאוריות משתנות אלא גם משמעות המונח אדריכלות. היו תקופות שראו בה סוג נחות למדי של אמנות, למעשה מלאכה, בגין הטירחה הרבה הכרוכה בה. אחרים סברו שהיא פסגת הישגיו של האדם בבחינת עשיית יש מאין. לכן ביטויים, כגון אדריכל האומה או אדריכל העולם שהוא האל – ביטויים הניתנים להחלפה עם המילים עליון, אב וכו'. יתרה מכך יש המגדירים את האדריכלות כאמנות הבניה, כלומר העשייה בפועל, אבל יש אחרים הכוללים הדמיות, איורים ואפשר להוסיף אפילו תיאורים מילוליים או כתובים, כפי שהיה נהוג עד להופעתם של ספרים מאוירים החל מהמאה ה-16 ואילך. במילים אחרות, תיאוריות והגדרות משתנות ללא הרף, כמו החברה והיחיד, הזמן והמקום, המשתמש והצופה.

תיאוריות ביחס לאדריכלות, מהן בעלות השפעה, הועלו על ידי אנשים שונים. יש שהיו אדריכלים בעלי ניסיון ומהם שהכתיבה קדמה לניסיונם המעשי. יש שהסתפקו בכתיבה בעוד שאחרים הוסיפו את ההסברים הנלווים ויש שכתבו וגם איירו. בקיצור, כל האפשרויות, כולל מקרים שבהם התיאוריה אינה אלא חלק מחיבור המתייחס לנושאים אחרים, והזכורה בזכות חשיבותו של המחבר. בכל מקרה חלק לא מבוטל מהתיאוריה באדריכלות, כמו בכל אמנות, עוסק במשמעותם של מונחים ובאמצעותם אל היצירה עצמה. זאת מכיוון שהמשמעות מובנת, בדרך כלל, כל עוד אין בודקים יתר על המידה או שהמדובר בעצמים מחושיים, כגון מים, אבן, עץ וכו'. הבעיה מתחילה כאשר עולה מושג כגון יופי.

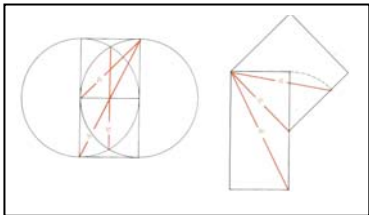
כבר אצל אפלטון (מאה 5 לפנה"ס) מתקיים דיון ממנו משתמע הקושי בהגדרת הנושא – זאת למרות שלכאורה כל אחד יודע, ללא פקפוק רב, מה יפה ומה אינו יפה בעיניו. במילים אחרות, המדובר בחוויה אישית העשויה להיות שונה בכל תרבות, תקופה וטעמו של היחיד. בנוסף, יש מונחים שתחילתם ברורה למדי מכיוון שהם ניתנים למדידה, כגון פרופורציה, כלומר היחס בין גדול וקטן, דק ועבה וכיו"ב. כך גם היחסים בין הצלילים המופקים על פי אורך המיתר או עמוד האוויר – יחסים שניתן לבטא אותם במספרים, שהם היסוד ליקום כולו לדעת פיתגוראס (מאה 7 לפנה"ס) או כדבריו 'הכל מספרים'.

באותו הקשר של מספרים נוספו עוד תאוריות המתחברות לעולם החזותי, כגון 'מלבן הזהב' או 'חתך הזהב' שהוא, לכאורה, המועדף על הצופה. מכיוון שחתך הזהב הוא מספר לא ראציונלי (בערך 1.618) עלתה תיאוריה נוספת לפיה מספרים לא ראציונליים יוצרים את הפרופורציות היותר מוצלחות, כגון היחס בין $\sqrt{2}$:1 וכיו"ב. לאלה נוספו עוד מיני צורות, שחלקן לפחות, מתייחסות אל 'חתך הזהב' כגון חמשת הגופים הגיאומטריים של אפלטון והלאה בימי הביניים

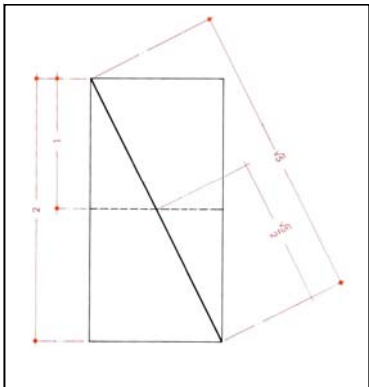
מקרא: (ע"ע) עיין ערך: שמות תיאורטיקנים המצוטטים באסופה. * (כוכבית): הפניה לביוגרפיות המופיעות בסוף האסופה.

פיתגורס מתואר כראשון שמוצא את הקשר בין מספרים יחסים וצלילים

יחסים: $\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$.

יחס: $\sqrt{5}$.

לסדרות הקרויות 'פיבונאצ'י' שנתגלו על ידי המתמטיקאי ליאונארדו פיבונאצ'י מ-פיזאנו (Fibonacci 1170-1240). המדובר במספר שהוא סידור מני קודמיו $1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, \dots$. כך למשל, השילוב של שניהם, כלומר חתך הזהב וסדרת פיבונאצ'י, בתוספת מידות האדם, עומד ביסוד תיאורית הפרופורציות של לה קורבוזיה (ע"ע).

אחת הסיבות לקושי בהגדרת מונחים רגשיים, כגון יופי נובע לא רק מהיות כל אדם, כל חברה וכל מקום שונה, במידה רבה, ממשנהו אלא גם ואולי בעיקר נקודת המוצא, שהיא בדרך כלל סמויה, המשמשת כאמת מידה. כך למשל תופעות טבע המוכרות לכאורה לכל עשויות להיות יפות, מאיימות, ידידותיות, סוערות, מרגיעות וכו'. כך נוף הרים, גבעות, נחלים, ים, פניו של אדם, בעלי חיים וצמחים. במילים אחרות, כל תופעה היא ייחודית ועשויה לגרום לכל תגובה. לאחד היא מסעירה, לשני מרגיעה אבל לשלישי משעממת וחד גונית.

מכיוון שתיאוריות נבנות, בדרך כלל, מהפרט אל הכלל וחזרה אל הפרט, הן עשויות, בקלות רבה, להשתבש בדרך. אחת הדוגמאות מצויה לא רק במונחים רגשיים כגון יופי ופרופורציה אלא גם באלה שהם לכאורה הבסיסיים ביותר: יציבות, שימושיות ויעילות. זאת מאחר ובכל אחד מהם קיים גם מרכיב רגשי – מרכיב המצוי, למעשה, בכל מונח ומילה: כי לא כל הנראה יעיל הוא אכן כזה ולהפך. הדוגמא לעניין זה הן מידותיהם של עמודי הבניין מהעת העתיקה ולמעשה עד היום, שיש להם לעתים קרובות למדי נגיעה מועטה ליציבות, שימושיות ויעילות: מקצתם גדולים, מקצתם מיותרים ומקצתם מדומים.

זאת ועוד, לו השימושיות והיעילות היו גורם קובע, הרי שבהעדר אלה האדריכלות תהיה פגומה, אבל לא כך הדבר. אין קושי להוכיח שכל ההיסטוריה מהפרמידות, עבור דרך הפארטנון ועד לימינו רצופה בבניינים שהם לא רק בלתי יעילים אלא גם בלתי שימושיים. אדרבא, ניתן לטעון שרוב יצירות המופת באדריכלות מתאפיינות בזכות היותן בלתי יעילות ובלתי שימושיות, כמו כל יצירות האמנות, למעט החוויה שהן מעניקות לנו. במילים אחרות, ניתן היה להגדיר את האדריכלות, בדומה לשאר תחומי האמנות, כחוויה הפועלת עלינו למרות כל המיגבלות והאילווצים; הגדרה המביאה אותנו, בסופו של דבר, לאדריכלות המצוירת והנפלאה של ג'יאבאטיסה פיראנז'י, אטיין לואי בולה (ע"ע), לודוויג מיז'ו ו'ד'רו (ע"ע) וכך הלאה עד היום.

רצוי שלא לבלבל בין תיאוריה וסיגנון. אמנם במקרים רבים הכוונה מתייחסת לסיגנון ולתקופה מסוימים אבל נדיר שהתיאוריה מתמקדת בהיבטים אלה. כך למשל הניסיון שעשו אדריכלי הרנסאנס (מאה 15) לזהות את סגנונות העת העתיקה מתוך כתביו של וטרוביוס (ע"ע), תרמו לבלבול לא קטן – זאת בגלל הפער בין מלל או כתיבה, למראה עיניים. בסופו של דבר נדרשו עוד שנים רבות של מחקרים, למעשה מתחילת המאה ה-19 ואילך, על מנת להבדיל בין סגנונות יוון העתיקה ובין אלה והסיגנון הרומי. על כן לא יפלא כי מזמנו של סבסטיאנו סרליו (ע"ע) במאה ה-16 הדגש ברוב ספרי ההיסטוריה הוא על האיוורים המלווים את הכתוב – בפועל הכתוב הוא המלווה את האיוורים ולימים גם הציולמים.

הנתק בין תיאוריה לסיגנון מורגש במיוחד בתקופות שבהן לא נותרו עדויות בכתב. כך למשל הסיגנון ההלניסטי (323 עד 31 לפנה"ס). כך גם סיגנון 'אר נובו' שנמשך כ-25 שנה (1890 עד 1914) ואשר הקיף את כל המערב ממוסקבה עד לסן פרנסיסקו: סיגנון חופשי, רב פנים ושמות, שקרא תיגר על המוסכמות וניצח, אבל נדחה דווקא בגין אותו 'חופשי' – חופש שהוחלף על ידי חוקים כלליים ועקרונות 'המודרניזם'. אין ספק שפרק חשוב בתיאוריה של האדריכלות היה ראוי להיות מוקדש לתורה שבעל פה, כפי שנהוג מזה זמן בציוור ופיסול. לרוע המזל תחום זה נזנח כמעט לחלוטין ולכן, לפחות באסופה זו, מופיע רק בתקופה המודרנית שמקצתו עדיין זכור וידוע.

ההיסטוריה של התיאוריה הכתובה המופיעה בפרקים הבאים היא תקציר המתבסס על התרגום מגרמנית לאנגלית של ספר שחובר על ידי האנו-וולטר קרופט בשנת 1985.

